

Дяченко О. В.

РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ЧИ ЕТНОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ? (Один з аспектів аналізу трипільської пластики)

Статтю присвячено проблемам аналізу трипільської пластики. З огляду на перспективи подальшого вивчення фігурок та сучасний стан трипільської проблематики в цілому, аналіз статуєток необхідно проводити з урахуванням приналежності пам'яток, з яких походять ці вироби, до конкретних локально-хронологічних груп культури.

Однією з найяскравіших категорій знахідок на пам'ятках трипільської культури є пластика. Незважаючи на масовість цих виробів, глиняні фігурки зберігають свої індивідуальні риси, що, вочевидь, і робить їх об'єктом незгасаючого інтересу дослідників.

Розроблені відповідні класифікаційні схеми видів пластики, відмінних за предметом зобра-

ження [1], а спектр окремих проблем, для вирішення яких тією або іншою мірою використовувалися вироби досліджуваної категорії та праць з інтерпретації сакрального навантаження фігурок, настільки широкий, що претендує на обсяг монографічного видання. Проте як сучасний стан трипільської проблематики в цілому, так і перспективи подальшого вивчення пластики

змушують переглянути деякі методологічні підходи, настільки міцно укорінені в алгоритми дослідження, що вже здаються непорушними.

Постановка будь-якого пізнавального завдання сьогодні є немислимою без визначення хронологічного діапазону та територіальних рамок дослідження (локалізації окремих категорій матеріальної культури у просторі та часі). У працях, присвячених аналізу статуеток, як правило, використовували вибірки з усієї території поширення трипільської культури або окремих її локальних ареалів. Не відкидаючи певної логіки та, багато в чому, доцільності такого підходу, варто зауважити, що сучасний стан справ у трипільській проблематиці вимагає дещо іншого підходу до питання про територіальні рамки дослідження виробів, що аналізуються.

Розробка теоретико-методологічних підходів до вивчення конкретних категорій матеріальної культури суспільств, що зійшли з історичної арени, передусім визначається інформативністю джерела та специфікою соціокультурної інформації, що міститься в ньому [2]. Як і будь-яка інша категорія знахідок, статуетки характеризуються хронологією побутування, ареалом поширення і техніко-технологічними прийомами виготовлення (загальні ознаки). Водночас, фігурки як речі культового призначення несуть кодовану інформацію про ідеологію «трипільців», а це, у свою чергу, дає змогу використовувати їх як індикатори окремих етнічних формувань у системі кукутень-трипільської культурно-історичної спільності (специфічні ознаки).

На перший погляд, вивчення загальних ознак виробів досліджуваної категорії дає змогу з'ясувати цілу низку актуальних питань трипільства, а саме уточнити відносну хронологію та періодизацію пам'яток, з яких походять статуетки, проаналізувати техніко-технологічні прийоми виготовлення кераміки тощо. Проте окремі категорії речей існують не самі по собі, а постають як структурний компонент матеріальної культури минулого (АК), що характеризується складною системою взаємозалежних та структуроформувальних зв'язків. Тому для вирішення конкретних наукових завдань підбирається не будь-яке, а найбільш відповідне поставленій проблемі археологічне джерело [3]. Для вирішення питань хронології та періодизації пам'яток досліджуваної культури таким джерелом є не пластика, а керамічний комплекс (посуд) [4]. Дослідниками також було неодноразово відзначено тождність складових гончарної маси т. зв. «столового посуду» трипільської культури та статуеток [5]. Таким чином, щодо відносної хронології та

періодизації пам'яток та технології виготовлення кераміки пластика постає лише як допоміжне джерело, яке дає змогу уточнити дані, отримані на основі вивчення керамічного комплексу. Необхідно підкреслити, що це жодним чином не зменшує потреби у розробці відповідних типологічних та технологічних схем щодо виробів досліджуваної категорії. Стосовно окремих видів пластики таку роботу вже було проведено [6], решта чекає на свого дослідника.

Не менш важливим, ніж встановлення відносної хронології, є і виявлення територіальних зв'язків окремих груп трипільського суспільства (загальна ознака категорії знахідок - ареал поширення). Безперечно, скориставшись стандартним набором формальних процедур (типолого-статистичний, картографічний методи), можна отримати як «корінні ареали» поширення статуеток різних типів, так і зафіксувати «імпорти» - діагностичний показник внутрішньо- та міжкультурних зв'язків «трипільців». Однак подібний аналіз доречний лише в контексті розгляду локальних груп культури (враховуючи відповідну диференціацію трипільського суспільства). Приналежність до конкретних локальних груп є вже не загальною, а специфічною ознакою виробів окремих категорій. Характеризуючи їх, необхідно зупинитися на структурному взаємозв'язку етнічних угруповань Трипілья, де найконсервативніша з категорій знахідок - пластика - слугує певним етнографічним індикатором.

Найбільш адекватними джерелами для процедури групування пам'яток традиційно вважаються керамічний комплекс та поховальний обряд [7]. Оскільки останній археологічно фіксується далеко не по всій території поширення трипільської культури і не на всіх етапах її існування, локально-хронологічні групи (археологічне відображення етнічних груп [8]) виділено на основі аналізу посуду [9]. Вироби інших категорій (в тому числі пластика), особливості домобудівництва, планування поселень тощо виступають лише як допоміжні джерела, що дають змогу уточнити деякі аспекти окресленої проблеми.

Варто наголосити, що навіть у межах однієї культурно-історичної спільності етнографічні традиції зберігають певну групову та територіальну відокремленість [10], а це, поза сумнівом, поширюється і на сакральну сферу як на один з найістотніших етнодиференційних факторів. Значний ареал поширення трипільської культури та контакти її носіїв з іноетнічним населенням суттєво вплинули (аж до кардинальних трансформацій у поховальному обряді, що археологічно фіксується на пізньому етапі розвитку

Трипілья) на ідеологію окремих етнічних формувань суспільства, що відбилося і на предметах культури [11]. Таким чином, виявивши типові для конкретних локальних груп фігурки, а потім, зафіксувавши «імпорти», за якими в епоху первісності, найвірогідніше, стоять шлюбні зв'язки внутрішньоетнічного рівня (у рамках однієї археологічної культури або культурно-історичної спільності), отримуємо можливість аналізувати генетичні та територіальні контакти різних груп трипільського населення.

Одним із найбільш складних та трудомістких завдань аналізу трипільської пластики є реконструкція її місця в сакральній сфері досліджуваного суспільства (специфічна ознака - статуетки як вироби культового призначення). Окрім вирішення попередніх завдань, з формалізації вихідних даних, їхньої статистичної обробки та хронологічного впорядкування, тут необхідні систематизація інформації щодо археологічного контексту знахідок, розробка окремих аспектів проблеми опрацювання соціальної дійсності, обґрунтування теоретико-методологічних засад залучення історико-етнографічних даних і, нарешті, створення загальної теоретичної моделі. У руслі порушеного питання варто спеціально зупинитися на археологічному контексті знахідок.

Насамперед слід відзначити, що досліджувані вироби походять із різних за своїм характером комплексів - житлових, поховальних та господарсько-утилітарних (ями), що, безперечно, свідчить про різні функції фігурок в обрядових діях та, відповідно, про різне сакральне навантаження пластики. Зокрема, статуетки, знайдені в межах споруд, скоріше за все, пов'язані із ритуалами, що виконувалися при будівництві та залишенні житла, а фігурки, що походять із заповнення ям, - з обрядами, що проводилися в процесі життєдіяльності на поселенні. Тому аналізувати та порівнювати вибірки речей досліджуваної категорії необхідно в межах однофункціональних комплексів [12].

Найскладнішою є систематизація даних про археологічний контекст статуеток, що походять із наземних споруд (трипільських площадок) [13]. Вона базується на трьох основних аспектах - житлобудівництво, інтерпретація окремих конструктивних елементів площадок (проблема типології інтер'єру жител) і наявність окремих типів статуеток та речей інших категорій в одних комплексах.

У процесі вивчення археологічного контексту знахідок дослідник так чи інакше змушений погодитися з аргументами однієї зі сторін у тривалій дискусії стосовно одно- або двоповерхової

вої конструкції наземних споруд трипільської культури (Є. Ю. Кричевський, Т. С. Пассек, К. В. Зінковський, В. І. Маркевич, В. О. Круц, М. Ю. Відейко, О. Г. Корвін-Піотровський та ін.), що, зважаючи на невирішеність проблеми, може призвести до помилкової систематизації вихідних даних, а, відповідно, і до помилкового трактування закономірностей у місці знаходження фігурок.

Неоднозначною є й інтерпретація окремих конструктивних елементів площадок (особливостей інтер'єру жител), що значною мірою ускладнює розробку відповідних типологічних схем, а значить, і аналіз археологічного контексту виробів різних категорій, у тому числі пластики. Варто підкреслити, що виявлення закономірностей у розташуванні статуеток різних типів у межах житлових комплексів є ключовим для реконструкції місця досліджуваних виробів у сакральній сфері трипільського суспільства.

Відзначимо, що як особливості домобудівництва, так і зумовлена ними специфіка інтер'єру жител є етноінформативними ознаками. А це ще раз доводить необхідність диференціації вибірок за локально-хронологічними групами, хоч яких би поглядів стосовно зазначених вище проблем дослідник при цьому дотримувався.

Водночас, у переважній більшості праць, присвячених трипільській пластиці, факт таксономічного групування пам'яток (пам'ятка - тип пам'яток - локальна група - археологічна культура - культурно-історична спільність) просто ігнорується (за винятком праць Т. Г. Мовші), а ніша, що утворюється в операційній процедурі, заповнюється територіальними рамками дослідження. Таким чином, етноінформативні ознаки непомітно для вченого підмінюються регіональною специфікою: у вузькоспеціалізованих дослідженнях пластики, що походить із поселень окремих регіонів поширення культури, факт приналежності пам'яток одного ареалу до різних локальних груп, як правило, не враховується. Хоча для вирішення попередніх завдань із систематизації матеріалу «регіональний» підхід є цілком прийнятним, оскільки він дає змогу врахувати все різноманіття морфолого-технологічних особливостей статуеток при формалізації вихідних даних.

У свою чергу постановка теоретичних завдань потребує чіткого розподілу вибірок за ознакою приналежності до певних етнічних формувань. Якщо фігурки як вироби культового призначення вже містять етнографічну інформацію, то ігнорування локальних груп неминуче призводить до низки похибок в інтерпретації сакраль-

ного навантаження виробів досліджуваної категорії та їхнього конкретного використання в обрядових діях. У цьому разі при реконструкції ідеології трипільського суспільства етноінтегруючі ознаки (спільні для всієї культури) підмінюються етнодиференційними (такими, що відображають етнічну специфіку окремих угруповань), і навпаки. Таким чином, неузгодженості, що виникають у процесі вивчення морфологічних особливостей статуеток та археологічного контексту цих знахідок, навряд чи сприяють отриманню об'єктивних результатів дослідження.

Підсумовуючи, ще раз звернемо увагу на необхідності розгляду приналежності пам'яток, з яких походять вироби, що аналізуються, до

певних локально-хронологічних груп як одного із важливих параметрів вивчення трипільської пластики. Звісно, постановка будь-якого пізнавального завдання, в тому числі і з'ясування специфіки розвитку культури в окремих регіонах її поширення, - це прерогатива дослідника, однак це жодним чином не нівелює етнографічних особливостей статуеток. Тому найбільш виправданим для вирішення вузькоспеціалізованих завдань з вивчення виробів досліджуваної категорії є їх аналіз у межах генетичних ліній розвитку Триплія (наприклад, генетична лінія: володимирівська - небелівська - томашівська локальні групи [14]) з подальшим зіставленням даних різних генетичних ліній.

1. *Бибиков С. Н.* Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре // МИА.- М.-Л., 1953.- № 38.- С. 221-247; *Кусургашева А. У.* Антропоморфная пластика из поселения Новые Русесшты // КСИА.- 1970.- Вып. 123.- С. 69-77; *Мовша Т. Г.* Антропоморфная пластика Триполья (реалистический стиль).- Автореф. дис. ... канд. ист. наук.- К., 1975; *Погожева А. П.* Антропоморфная пластика Триполья.- Новосибирск, 1983; *Гусев С. О.* Моделі жител трипільської культури // Археологія.- 1996.- № 1- С. 15-29; *Балабина В. И.* Фигурки животных в пластике Кукутени-Триполья.- М., 1998; *Бурдо Н. Б.* Теракота трипільської культури // Рижов С. М., Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю., Магомедов Б. В. Давня кераміка України. Археологічні джерела та реконструкції.- К., 2001.- Ч. 1.- С. 61-146; *Балабина В. И.* Глиняные модели саней культуры Кукутень-Триполье и тема пути // Памятники археологии и древнего искусства Евразии / Сборник статей памяти В. В. Волкова.- М., 2004.- С. 180-213 та ін.
2. *Генинг В. Ф.* Древняя керамика. Методы и программы исследования в археологии.- К., 1992.- С. 104.
3. *Генинг В. Ф., Бунятян К. П., Пустовалов С. Ж., Рышков Н. А.* Формализовано-статистические методы в археологии (анализ погребальных памятников).- К., 1990.- С. 59.
4. *Рижов С. М.* Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дніпровського межір'я як історичне джерело.- Автореф. дис. ... канд. іст. наук.- К., 1999.- С. 4.
5. *Кандиба О.* Шипенці. Знаряддя та мистецтво неолітичного селища.- Чернівці, 2004.- С. 108; *Бибиков С. Н.* Вказ. праця.- С. 204; *Гірник І. П., Відейко М. Ю.* Антропоморфна пластика з пізньотрипільського поселення біля с. Чичиркозівка Черкаської області // Археологія.- 1989.- № 1.- С. 83-90.
6. *Погожева А. П.* Вказ. праця; *Балабина В. И.* Фигурки животных...; *Гусев С. О.* Вказ. праця.
7. *Генинг В. Ф., Бунятян К. П., Пустовалов С. Ж., Рышков Н. А.* Вказ. праця.- С. 120.
8. *Захарук Ю. М.* Проблеми археологічної культури // Археологія.- 1974.- Вип. 17.- С. 12-42.
9. *Круц В. О., Рижов С. М.* Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи // Археологія.- 1985.- № 51.- С. 45-56; *Рижов С. М.* Небелівська група пам'яток трипільської культури // Археологія.- 1993.- № 3.- С. 101-114; *Гусев С. О.* Моделі жител трипільської культури // Археологія.- 1996.- № 1.- С. 15-29; *Рижов С. М.* Кераміка поселень... - С. 29-129.
10. *Генинг В. Ф., Бунятян К. П., Пустовалов С. Ж., Рышков Н. А.* Вказ. праця.- С. 161.
11. *Мовша Т. Г.* Вказ. праця.- С. 16-20.
12. *Генинг В. Ф.* Вказ. праця.- С. 127.
13. На цей час автором підготовлено до друку спеціальну статтю, присвячену операційній процедурі відповідних досліджень.
14. *Круц В. О., Рижов С. М.* Вказ. праця... - С. 45-46, 52-53; *Рижов С. М.* Небелівська група пам'яток... - С. 110-112.

O. Dyachenko

THE LOCAL SPECIFICITY OR THE ETHNOGRAPHICAL PECULIARITY? (About one of the Aspects of Analysis of the Tripolian Figurines)

This article is dedicated to the problems of the Tripolian figurines analysis. Taking into account the prospects of research of these things and the present state of the Tripolian problematic upon the whole, the figurines analysis must be conducted in the context of the local groups of the culture.